

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА ЯК УМОВА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА З ВАДАМИ ЗОРУ

У даній статті мова йде про те, що необхідною умовою успішного професійно-особистісного становлення студента з вадами зору є інклюзивна освіта, яка передбачає повне включення всіх студентів у навчально-виховний процес, у життя суспільства і пропонує розуміння інвалідності як відмінності, що впливає на діяльність особистості, а не є її дефектом або недоліком. Інклюзивна освіта забезпечує всебічний гармонійний розвиток і професійне становлення особистості кожного учасника цього процесу.

Ключові слова: особистість, інклюзія, інклюзивна освіта, включення, соціалізація, професійне становлення особистості.

В данной статье речь идет о том, что современное образование, опираясь на основные принципы инклюзивного образования, такие как демократизация и гуманизация, является необходимым условием успешного профессионально-личностного становления студента с нарушениями зрения. Инклюзивное образование предполагает полное включение всех студентов в учебно-воспитательный процесс, в жизнь студенческой среды, общества, предлагает понимание инвалидности как отличие, которое влияет на деятельность личности, но не является ее дефектом или недостатком, обеспечивает всестороннее развитие и профессиональное становление личности каждого участника этого процесса.

Ключевые слова: личность, инклюзия, инклюзивное образование, включение, социализация, профессиональное становление личности.

This article deals with the modern education being based on such main principles of the inclusive education as democratization and humanization is a necessary condition of successful professional and personal formation of student with sight infringements. Inclusive education assumes all student's participation in the process of education and upbringing in student's environmental life, society, supposes understanding of physical inability as the difference which influences on a person's activity, but being not its defect or imperfection, provides the all-around development and professional formation of the personality of each participant of this process.

Key words: personality, inclusive education, inclusion, socialization, professional formation of the personality.

*Человечество победит раньше или позже и слепоту, и глухоту, и слабоумие.
Но гораздо раньше оно победит их в социальном и педагогическом плане,
чем в плане медицинском и биологическом.*

Л.С. Выготский

Освіта є найважливішим механізмом адаптації людини до соціуму, який сприяє одержанню нового соціального, професійного досвіду, визначенню суспільної ролі особистості, її самореалізації. Одним із аспектів розвитку громадянського суспільства є освіченість громадян, надання

можливостей отримати якісну професійну підготовку різним категоріям населення, в тому числі людям з особливими потребами.

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку суспільства і модернізації системи освіти України актуалізується проблема усвідомлення

необхідності визначення нових цілей та цінностей освіти.

Метою статті є розгляд інклюзивної освіти як умови всебічного розвитку та професійного становлення гармонійної особистості студента з вадами зору.

Відповідно до поставленої мети визначено завдання:

- розкрити сутність поняття «особистість»;
- розкрити поняття «інклюзія», «інклюзивна освіта»;
- визначити принципи інклюзивної освіти;
- розглянути процес соціалізації та професійного становлення особистості студента з вадами зору в умовах інклюзивної освіти.

Питання, пов'язані з професійним становленням особистості, стали предметом дослідження багатьох представників психолого-педагогічної науки: Л. Виготського, Дж. Мак-Коннела, Н. Кузьміної, Т. Кудрявцева, Є. Павлютенкова, О. Пехоти, А. Старєвої та інших. Але треба зазначити, що питання професійного становлення особистості студента з вадами зору залишаються малодослідженими. Проблемам отримання вищої професійної освіти молоддю з вадами зору та їх професійного особистісного становлення присвячені праці й дослідження науковців: І. Зарубіної, Н. Малофєєва, А. Капрвої, М. Шульміна, К. Кольченко, Г. Нікуліної, І. Іванової та інших.

Сучасний етап розвитку системи освіти України, відповідно до законів України «Про освіту» (1991 р.) [3], «Про вищу освіту» (2004 р.) [4], Конвенції Асамблеї ООН (1983 р.) про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів, яку ратифіковано Законом України у 2003 році [5], Конвенції Асамблеї ООН (2006 р.) про права інвалідів, ратифіковану Україною у 2008 році [6], передбачає створення нової парадигми освіти, спрямованої на формування освіченої, творчої особистості, забезпечення умов для розкриття здібностей, використання досвіду, задоволення освітніх потреб кожного.

Вибір теми нашої статті зумовлений необхідністю впровадження нових підходів до професійної освіти і професійної підготовки студентів з вадами зору у вищих навчальних закладах. Коли говоримо про нові підходи до професійної освіти людей з особливими потребами як системи, спрямованої на формування професійних інтересів, намірів та мотивацій особистості, маємо на увазі необхідність змін у системі заходів з накопичення і розповсюдження інформації про зміст та перспективи сучасних професій, про стан та потреби на ринку праці, про можливості професійного становлення і кваліфікаційного зростання, форми та умови оволодіння різними спеціальностями, їх вимоги до особистості. Розуміння освіти як оволодіння учнями певних знань, умінь і навичок та підготовка їх до життя переосмислюється і замінюється поглядом на неї, як на сферу становлення людини, знаходження кожним особистісного сенсу життя [10]. Одним з важливих завдань сучасної освіти має стати те,

щоб студент-інвалід вважався рівноправним членом студентського колективу, брав участь у будь-якому виді суспільної діяльності, формуючи при цьому свої моральні якості і розвиваючись як гармонійна особистість. Формування та розвиток особистості студента стає пріоритетним завданням сучасної освіти.

Що ж таке особистість? Яким чином освіта впливає на її формування і розвиток?

Існує декілька підходів до розуміння і вивчення особистості: біологічний, філософський, соціологічний, індивідуально-психологічний, гуманістичний, етнопсихологічний, психолого-педагогічний тощо.

Особистість є багатограним соціальним явищем. Можна вважати, що особистість є результатом поєднання біологічних, соціальних та психологічних елементів. Біологічна основа особистості охоплює нервову систему, фізіологічні процеси, анатомічні особливості, процеси дозрівання й розвитку організму; соціальний «контекст» особистості зумовлюється впливом культури і структури спільнот, у яких людина була вихована і в яких вона бере участь; психологія вивчає людину з погляду її психічної, духовної життєдіяльності.

Формування особистості відбувається через вплив соціального середовища, цілеспрямований виховний вплив суспільства на особистість через соціальні інститути та свідомий, цілеспрямований вплив людини самої на себе, тобто самовиховання. Треба зауважити, що поняття «особистість» має сенс тільки в системі суспільних відносин, у якій кожна особистість, усвідомлюючи свою соціальну роль, формує особисте розуміння цієї ролі через сприйняття її колективом та виконує її. Охарактеризувати особистість можна тільки в системі міжособистісних стосунків, у спільній колективній діяльності, тому що без колективу, без групи, без людських спільнот особистості в її соціальній сутності немає.

Виходячи з того, що розвиток та становлення особистості можливі лише в соціальному середовищі, становлення студента з вадами зору, як особистісне, так і професійне, може відбуватися лише при його включенні (інклюзії) у суспільне життя колективу, студентського середовища. Таким чином, інклюзія є процесом реального включення інвалідів в активне життя суспільства.

Система сучасної освіти повинна гарантувати кожному з її учасників, в тому числі і студентам з вадами зору, таке включення (інклюзію) в соціум, де всі мають рівні права та обов'язки. У 2008 році Україною ратифіковано Конвенцію ООН 2006 р. про права інвалідів, яка є першою Конвенцією про права людини у XXI ст. Конвенція включає в себе статтю про систему інклюзивної освіти (ст. 24), яка проголошує: «Країни-учасниці визнають права інвалідів на освіту. Усвідомлюючи це право без дискримінації на основі рівних можливостей, країни-учасниці зобов'язуються застосовувати інклюзивну освіту на всіх рівнях...» [6].

Відповідно до поглядів, які в наш час зайняли міцні позиції у більшості демократичних країн світу, інклюзивна освіта розглядається не як окрема складова суспільного життя, а в більш широкому контексті. У своїй статті Н. Грозна посилається на судження професора Манчестерського університету Пітера Мітслера про інклюзивну (включаючи) освіту як про крок на шляху створення суспільства, яке дозволить усім дітям і дорослим, незалежно від статі, віку, етнічної приналежності, здібностей, наявності чи відсутності порушень розвитку або ВІЛ-інфекції, брати участь у житті суспільства і здійснювати в нього свій внесок [2].

Основними принципами інклюзивної освіти є демократизація, гуманізація і гуманітаризація. Базуючись на цих принципах, інклюзивна освіта проголошує:

1. Цінність людини не залежить від її здібностей і досягнень.
2. Кожна людина здатна відчувати і думати.
3. Кожна людина має право на спілкування і на те, щоб бути почутою.
4. Всі люди потребують спілкування.
5. Справжнє навчання може здійснюватися лише в контексті реальних взаємовідносин.
6. Усі люди потребують підтримки і дружби однолітків.
7. Для всіх, хто навчається, досягнення прогресу більше в тому, що вони вміють робити, ніж у тому, що не можуть.
8. Різноманіття підсилює всі сторони життя людини [1].

Тобто інклюзивна освіта – це єдина можливість реальної соціалізації для студента з вадами зору, без якої, як ми бачимо, неможливе становлення та розвиток особистості. Соціалізацію можна розглядати як процес засвоєння індивідом зовнішнього соціального досвіду, який гарантує інтеграцію у суспільство. З іншого боку – це процес внутрішнього соціального розвитку людини, її індивідуальності. По мірі соціалізації людина не просто набуває якостей, необхідних для життєдіяльності в суспільстві, але формується як особистість. Соціальний досвід, відбиваючись у людській індивідуальності, зумовлює внутрішній світ особистості, який є системою суб'єктивних відносин до об'єктивних категорій буття, до яких належать: природні та суспільні умови існування, мікросередовище, найближче оточення, особистісно значущі системи цінностей, норм, зразків поведінки. На основі сприйняття й оцінки різноманітного соціального досвіду здійснюється особистісне становлення, тобто формування ціннісних уявлень особистості, її світогляду, освоєння нових соціальних позицій, виходячи з конкретного вікового періоду розвитку і діяльності, що здійснюється в цей період.

Якщо ми говоримо про професійне становлення особистості студента з вадами зору, ми повинні наголосити на необхідності створення максимально доступних і зручних умов, а точніше, просто

зруйнувати всі перепони (архітектурні, моральні, психологічні, освітні тощо) на шляху до соціалізації цього студента.

Процеси залучення до отримання вищої професійної освіти і адаптації студентів з вадами зору до професійної діяльності мають свою специфіку, яку не можна ігнорувати. Очевидно, що, опинившись в умовах вищої освіти, молоді люди з порушеннями зору стикаються з величезною кількістю проблем, які ускладнюють процес оволодіння ними професійно-навчальної програми. Тенденція до зростання кількості студентів, які мають проблеми з зором, загострила ряд проблем, пов'язаних з отриманням ними вищої освіти. Своїм корінням вони сягають у протиріччя, з одного боку, між ускладненим змістом навчання і різко зростаючими кваліфікаційними вимогами до студента у ВНЗ, з іншого боку, між специфічними можливостями і потребами студентів з вадами зору і організацією методичного та матеріально-технічного забезпечення навчання таких студентів.

Інклюзивна освіта передбачає рівноправну участь усіх студентів, у тому числі студентів з вадами зору, в навчальному процесі зі створенням максимально зручних та адаптованих до особливостей, потреб кожного, умов навчання. З метою забезпечення рівного доступу до якісної освіти навчальні заклади мають адаптувати до можливостей студентів з вадами зору навчальні програми та плани, методи та форми навчання.

Найважливішими загальними принципами інклюзивної освіти є принципи демократизації, гуманізації і гуманітаризації навчання, а пріоритетним напрямком сучасної освіти – особистісна орієнтація.

Основним завданням сучасної школи повинна стати підготовка підростаючого покоління до життя в суспільстві. Вона покликана не лише передавати наукові знання, але й розвивати особистість людини: її інтелект, емоційну сферу, впевненість у собі, самостійність, стійкість до стресових ситуацій, формувати гуманне ставлення та повагу до себе й до інших. Гуманістична основа освіти зумовлює зміну призначення викладача, тобто перехід від просвітництва до здійснення ним життєтворчої та культуротворчої місії, від авторитарної до особистісно орієнтованої педагогіки співробітництва. Організація особистісно орієнтованого освітнього середовища в процесі професійної підготовки студентів з вадами зору потребує демократизації стосунків між викладачем та студентом, активізації ролі самого студента в розвитку його особистісних та професійних здібностей і якостей, посилення його суб'єктивних функцій.

За визначенням доктора педагогічних наук професора О.М. Пехоти, особистісно орієнтоване освітнє середовище – це складне системне утворення, що ґрунтується на суб'єкт-суб'єктних відносинах демократичного характеру і виражається в орієнтації навчально-виховного процесу на розвиток кожної особистості як учасника цього процесу. Середовище визначає формування

особистості не само по собі, а залежно від того, як складаються стосунки цієї особистості з оточуючими її людьми. Взаємовідносини особистості з середовищем характеризуються не впливом зовнішніх умов на особистість, а відношенням особистості до цих умов [10].

Професійне становлення студента з вадами зору має відбуватися в умовах інклюзивної освіти при особистісно орієнтованому підході і до його професійної підготовки. Особистісно орієнтована професійна підготовка, як спеціально спроектований і організований освітній процес, який при збереженні своєї основної структури (функцій, змісту, засобів, методів, критеріїв навчання) повинен будуватися на особистісно орієнтованій технології навчання, яка розрахована на самоактуалізацію, самореалізацію, саморозвиток майбутнього фахівця [10].

Професійне становлення особистості студента з вадами зору починається з його професійного самовизначення. У своїй ранній праці «Размышления юноши при выборе профессии» К. Маркс висунув основний критерій професійного самовизначення, вказавши на те, що вибір професії повинен здійснюватися заради людей і для максимального розвитку самої людини, яка обирає професію. «Главным руководителем, который должен нас направлять при выборе профессии, – писал Маркс, – является благо человечества, наше собственное совершенствование. Не следует думать, что оба эти интереса могут стать враждебными, вступить в борьбу друг с другом, что один из них должен уничтожить другой; человеческая природа устроена так, что человек может достичь своего усовершенствования, только работая для усовершенствования своих современников, во имя их блага» [7; 9, с. 6].

Вибір професії людьми з порушеннями зору, їх підготовка до трудової діяльності – це серйозна і складна проблема. Важливим завданням системи освіти має стати допомога студентам з вадами зору в їх свідомому виборі професії, яка була б, перш за все, доступною їм, цікавою та мала попит на ринку праці, в оволодінні цією професією, працевлаштуванні й успішній праці у колективі. Враховуючи той факт, що палітра можливостей, які передують професійному самовизначенню, форм діяльності учнів з вадами зору значно вужча, ніж у їх здорових однолітків, вірогідність правильного вибору професії як шляху для самореалізації та самовираження, дуже ускладнена [7]. Професійна орієнтація людей з вадами зору в умовах інклюзивної освіти, з урахуванням її принципів поетапності і неперервності, має починатися як можна раніше і повинна спиратися на їх реальні можливості, здібності, потреби і стан здоров'я.

На наш погляд, інклюзивна освіта осіб з вадами зору є важливою умовою отримання ними вищої професійної освіти, особистісного, професійного становлення та успішної інтеграції в суспільство, самореалізації. Чим раніше

розпочнеться процес інклюзії осіб з вадами зору в колектив, їх навчання, професійна орієнтація, тим раніше вони позбавляться комплексів, пов'язаних зі станом їхнього здоров'я, проблем, які ускладнюють процес навчання і соціальну адаптацію, тим ефективніше проходитиме процес отримання ними професійної освіти, їх особистісного, професійного становлення.

Сучасні дослідження професійної реалізації особистості проводяться на основі особистісно-діяльнісного підходу, що враховує єдність мотиваційно-потрібнісної та операційної сфер навчально-професійної та власне професійної діяльності. В статті «Психологический анализ динамики профессионального самоопределения личности» Т.В. Кудрявцева та В.Ю. Шегуровой ця загальна позиція конкретизується у наступних положеннях: беручи участь спочатку в навчально-професійній, а потім у власне професійній діяльності, індивід не тільки отримує адекватне уявлення про професію і власні здібності, але й активно розвиває їх. Формуючись як суб'єкт професійної діяльності і формуючи ставлення до себе, як до діяча, індивід розвивається як особистість. Отже, професійне становлення – одна з форм становлення особистості. Професійне становлення особистості, як тривалий, багатоплановий і досить рухливий процес, в своєму розвитку проходить декілька етапів: формування професійних намірів, професійне навчання, професійна адаптація та реалізація особистості у професійній праці [7].

Важелями впливу на успішне професійне становлення особистості студента з вадами зору в умовах інклюзивної освіти виступають: включення студента з вадами зору у студентський колектив, міжособистісні відносини в ньому, відношення до викладача та співпраця з ним, уміння формувати самооцінку.

Для вирішення важливих проблем професійного становлення особистості під час професійної підготовки необхідно визначити оптимальний зміст навчальних дисциплін, підібрати найбільш ефективні форми, методи і засоби навчання студентів цієї категорії. Вирішити завдання вдосконалення навчально-виховного процесу можна лише комплексно. Перш за все, навчальні заняття, лекції, семінари повинні бути організовані на високому науковому рівні. Саме під час цих занять студенти отримують теоретичні професійні знання. На високому матеріально-технічному рівні мають бути організовані практичні заняття з обов'язковим наданням студенту з вадами зору спеціально обладнаного робочого місця, де цей студент зміг би закріпити теоретичні знання, перевірити професійні вміння і сформувані навички роботи.

Велику увагу слід приділяти грамотній організації самостійної роботи студента з вадами зору, як такої, що дозволяє студентові поповнювати знання і проявляти дослідницькі здібності, розвивати вміння аналізувати та

синтезувати отриману інформацію. Необхідно створити такі умови навчання, які б максимально підвищували не лише рівень пізнавальної активності, але й сприяли б розвитку як професійних, так і особистісних якостей у студента з порушеннями зору.

Соціально-психологічні аспекти особистісно-професійного становлення студентів з вадами зору залишаються малодослідженими як в теоретичному, так і в прикладному плані. Не досліджено питання про співвідношення спонтанного та цілеспрямованого впливу зовнішнього середовища, соціокультурного простору ВНЗ на процес соціалізації, мотивацій студентів як соціально-психологічних передумов їх особистісно-професійного становлення [7].

Існуюча система світової освіти дає можливість студентам з вадами зору отримувати вищу професійну освіту у спеціальних навчальних закладах або у спеціальних групах, де для них створено оптимальні умови для навчання, в яких

вони захищені від стресових ситуацій і емоційних перевантажень. Необхідно звернути увагу на те, що подібна організація процесу навчання не сприяє їх адаптації в суспільстві, а отже, недостатньо формуються і розвиваються необхідні для професійного становлення якості особистості.

Отже, інклюзивна освіта передбачає повне включення всіх студентів у навчально-виховний процес, у життя студентського середовища, суспільства, пропонує розуміння інвалідності як відмінності, яка впливає на діяльність особистості, а не є її дефектом або недоліком, та забезпечує всебічний гармонійний розвиток і професійне становлення особистості кожного учасника цього процесу.

В інклюзивній освіті вбачаємо державну соціальну політику, спрямовану на усунення бар'єрів, які роз'єднують людей, на включення дітей та молоді (усіх без винятку) в загальноосвітній процес, їх соціальну адаптацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голованова Л.Е. Инклюзивное образование? // Инклюзивное образование: опыт и перспективы: Материалы международной научно-практической конференции 14-17 ноября 2009 года. – Саратов: ИЦ «Наука», 2009. – 423 с. – С. 111-113.
2. Грозная Н. Включающее образование: история вопроса, современное положение дел, международный опыт, «Down-side-up». Обзор подготовлен по заказу программы ARO, 2005 г. // Электронный ресурс: <http://school.msk.ort.ru/integration/index.php?p=teor>.
3. Закон України «Про освіту» 1991 р. // Электронный ресурс: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1060-12.
4. Закон України «Про вищу освіту» 1991 р. // Электронный ресурс: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2229-15.
5. Конвенція Асамблеї ООН про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів, 1983 р. // <http://ua-blind.narod.ru/normaktworld.html>.
6. Конвенція Асамблеї ООН про права інвалідів, 2006 р. // Электронный ресурс: <http://grom-bezpeka.org.ua/laws/international-human-rights>.
7. Кудрявцев Т.В., Шегурова В.Ю. Психологический анализ динамики профессионального самоопределения личности // Электронный ресурс: <http://www.tovievich.ru>.
8. Лазаренко Л.В. Допрофільна підготовка як передумова профільного самовизначення учнів основної школи // Электронный ресурс: http://bdpu.org/scientific_published/pedagogics-1-2009.
9. Маркс К., Энгельс Ф. Собр. соч. Изд. № 2 // Изд. полит. лит. – Москва, 1975. – Т. 40. – С. 6.
10. Пехота О.М., Старева А.М. Особистісно орієнтоване навчання: підготовка вчителя: Монографія. – Миколаїв: Іліон, 2005. – 272 с.

Рецензенти: Старіков І.М., д.пед.н., проф.;
Хорзаткулова І.А., к.пед.н., доц.

© Горкуша Є.В., 2010

Дата надходження статті до редколегії: 23.11.2009 р.